

# Skovdyrkeren

Nr. 28  
September 2014

Tema: Bornholm



# Bornholm, Bornholm, Bornholm...

Bornholm er andet og mere end en herlig ferieø. Og selv om øen lider af nogle af de typiske 'udkants-problemer' med faldende folketal, unge der flytter til storbyen, mange traditionelle erhvervs forsvinden, de kendte vanskeligheder med at tiltrække nye virksomheder m.v. – så har man faktisk et fungerende erhvervsliv.

En del af dette erhvervsliv er fuldstændig stedfast og kan under ingen omstændigheder flyttes til andre dele af landet eller til udlandet – og det er blandt andet jordbruget, herunder skovene.

Vi har valgt at gøre dette nummer til et temanummer om Bornholm. Det skyldes, at der sker mange interessante ting i bornholmsk skovbrug – ting, som også er interessante for andre end bornholmere. Læsere fra de øvrige dele af landet kan derfor roligt fortsætte. Vi tog tre personer til øen i juni for at samle stof til dette nummer – sammen med vores lokale skovfoged, Steffen Jørgensen.

Bornholm er i denne sammenhæng et mini-Danmark, hvor vi kan prøve nye løsninger af i en begrænset geografi og med kontrol over de fleste faktorer. For Skovdyrkerne ØST er Bornholm derfor lidt af et eksperimentarium, hvor idéerne syretestes før fuldskalaimplementering – først i ØST, hvorefter vi videregiver erfaringerne til resten af Skovdyrker-familien.

En vigtig anledning til dette nummer er den direkte eksport af tømmer, som Skovdyrkerne har startet, og som

er et resultat af vores anstrengelser for at opnå bedre priser på det bornholmske træ. Her har man i mange år måttet leve med et 'transportfradrag' med henvisning til beliggenheden midt i Østersøen. Dette eksport-initiativ giver nu Skovdyrkere i hele landet bedre priser. Læs om dette længere henne i bladet.



Ud over et par af Skovdyrkernes medlemmer besøgte vi også statens skove på øen. Her så vi på Naturstyrelsens nyeste forsøg med udsætning af nye/gamle arter, i dette tilfælde bisonoksen, som man satser på kan blive vildtlevende på øen.

Endelig var vi til folkemøde i Allinge, hvor vi diskuterede politik med alle, der ville høre. Skovpolitik er normalt ikke det mest sexede emne, og ikke mange Christiansborg-politikere er inde i stoffet. Det kan være farligt, når der skal lovgives, og vi gjorde – sammen med Dansk Skovforning – en indsats på årets møde for at sætte det producerende skovbrug på dagsordenen.

Ansvarlig for dette nummer er seniorkonsulent og redaktør Per Hilbert – med bidrag fra sekretariatschef Svend Christensen, skovrider Karsten Raae og skovfoged Steffen Jørgensen.



# Kompromisløs juletræsdyrkning

En bornholmsk juletræsproducent gør det rigtige. Han satser på et stort areal, og han satser på kvalitet – både i anlæg og ved den løbende pasning. På den måde forsøger han at stille sig bedst muligt i det fremtidige marked – hvordan det end måtte se ud.



*Juletræsdyrker Preben Christoffersen og skovfoged Steffen Jørgensen i et areal tilplantet i efteråret 2012. Billedet her er fra medio juni 2014. Ultimo juni sprøjtede man afskærmet med Glyphosat. Foto: Per Hilbert*

Konjunkturerne i juletræsdyrkingen har altid svinget. Stort set alle produktioner, som ikke er støttede eller afgiftsbelagte, oplever cykliske svingninger på markederne. Det ses f.eks. indenfor produktionerne af svin eller mink.

I juletræsproduktionen fungerer det typisk sådan, at når priserne er høje, så planter alle. Nogle år senere kommer der derfor mange træer på markedet, og dermed falder priserne. Det betyder igen mindre nyplantning, som ef-

terfølgende giver mindre produktion til salg. Hvorved priserne stiger igen.

På grund af høje juletræpriser havde man gennem nogle år i 1990'erne en vældig stor tilplantning med nordmannsgran på Bornholm. Det var stort set en ny produktion på øen, og omfanget blev yderligere forstærket ved, at staten og EU gav tilskud til plantningen (såkaldt mål 5b-støtte til egnsudvikling). Skovdyrkerne hjalp mange med at søge om støtte.

## Læren fra 1990'ernes plantninger

Tilplantningen blev dog langt fra en økonomisk succes for alle. Priserne faldt, mange kulturer blev ikke optimalt passet, hvilket gik ud over kvaliteten, og en hel del arealer blev aldrig høstet. (I *Skovdyrkeren* nr. 20 bragte vi i øvrigt en artikel om et sådant opgivet juletræsareal på Bornholm, der nu ved en fornyet indsats er blevet en fornuftig klippebevoksning).

Set i bakspejlet er alle nok blevet klogere. For det første egner små og ukurante arealer sig ikke til juletræsproduktion. For det andet kræves stor indsigt, omhu og professionalisme i den løbende pasning.

## Den ny tids plantning – Slusegaard

*Skovdyrkeren* besøgte en professionel producent på det sydlige Bornholm. På ejendommen Slusegaard har Preben Christoffersen 44 ha, hvor samtlige 26 ha dyrkbar jord er under omlægning til juletræsdrift.

Der har været overvejet andre produktioner, blandt andet energipil, men juletræsproduktionen giver en større mulighed for at udnytte (og få betaling for) en løbende pasningsindsats. Jorden er også ideel – let, men på en undergrund af blåler.

Der planlægges plantning over 7 år med knap 4 ha om året. Man er i 2014 kommet ca. halvvejs med plantningen, som startede i 2011. De første træer forventes salgsklare i 2017.

Skovdyrkerne har forestået plantningen, der er sket med GPS-styret plantemaskine. Den præcise plantning giver

dels en optimal udnyttelse af arealet, dels mulighed for kørsel i flere retninger ved ukrudtsbekæmpelsen, som hovedsagelig foregår med egen portaltraktor.

Der plantes hvert år i august på 1,00 x 1,10 med 2. generations Tværsted (FP 1100). Plantetallet bliver 8.000 planter/ha inkl. foragre. I stykkerne plantes 2/1, mens der i de kommende spor plantes 2/2-planter med henblik på et tidligere udtag.

## Turbostart – 7 års produktionstid

For at speede de første års normalt langsomme højdetilvækst op, anvendes en metode, som går under navnet 'turbostart'. Den består af en systematisk klipning af sidegrenene med en langskaftet hækkesaks i det første forår efter plantning. Her sprøjtes også med Roundup, og klipningen gøres dels for at minimere eventuelle Roundup-skader, dels for give topknoppen en ekstra tilskyndelse til vækst.



*Turbostart. Her ses en nordmannsgranplante, hvor sidegrenene er studset med hækkesaks i foråret med henblik på en hurtigere topvækst – det virker. Foto: Per Hilbert*

Erfaringen er, at behandlingen betyder en topskudsforlængelse på 1,5-2 cm i det første år. De følgende år turbostartes desuden træer, der ikke har sat topknop eller har manglende topvækst.

Formålet er et ensartet kvalitetsprodukt. Det skal opnås ved konsekvent stabklipping, sideregulering og topskudsregulering. Man vil også ind i GlobalGAP, når tidspunktet nærmer sig for de første salg. Man regner med at producere 26.000 planter om året, hvoraf 19-20.000 kommer til salg (75%).

## Økonomi

Det er klart, at der er tale om en stor investering. Samlet investeres op mod 3 millioner kr. Blandt andet dele af ejendommens friværdi. Økonomien i tilplantningen ser således ud i etableringsfasen:

### Etableringsfasen (til og med år 6)

#### Omkostninger pr. ha (8.000 planter)

2011-kroner

|                       |         |
|-----------------------|---------|
| Planter og plantning  | -45.714 |
| Hegning               | -5.714  |
| Konsulentbistand      | -2.857  |
| Gødning og kemikalier | -3.429  |
| Vedligehold Maskiner  | -5.714  |
| Diesel                | -2.857  |
| Udgifter i alt        | -66.286 |

Af tallene fremgår, at udgiften til planter og plantning i forbindelse med etableringen er ca. 5,75 kr. pr. plante.

Budgettet regner med en omdriftstid på 9 år og et udbytte på 75%, men der arbejdes på at komme ned på 7 års omdriftstid og et udbytte på 90%. Salgsindtægten er budgetteret til 100 kr. pr. træ. Efter høst regnes med renafdrift og genplantning.

### Alle indtægter er vigtige

Men juletræerne er ikke den eneste driftsgren på Slusegaard. Her er aktivitet hele året. Man har ferielejligheder, holder julemarked, driver en café samt en butik med salg af tøj, lys med mere.



Den gamle restaurerede vandmølle på ejendommen Slusegaard. Foto: Per Hilbert

Disse aktiviteter begunstiges af ejendommens beliggenhed og dens indhold af natur- og kulturseværdigheder i øvrigt. Bornholms største å, Øle å, slynger sig gennem ejendommen og passerer en gammel vandmølle fra 1800-tallet – fuldt funktionsdygtig efter en restaurering. Åen løber ud i Østersøen kun 200 m fra gården. En granitsten markerer 'Bornholms Knudepunkt' (55°N og 15°Ø), det eneste sted i Danmark, hvor solen står nøjagtigt i syd kl. 12.

Der er desuden spor efter en jernalderboplads, som blev udgravet 1958-64 af blandt andet Dronning Margrethe. I caféen ses billeder fra udgravningen. Alt i alt en spændende og alsidig ejendom, hvor en topprofessionel juletræsproduktion fremover skal være den afgørende økonomiske motor.

Se mere på hjemmesiden [www.slusegaard.dk](http://www.slusegaard.dk)

## Juletræsproduktion søges til Green Product-kunde

For en af vore kunder søger vi 10-30 ha til produktion af juletræer.

Arealet kan eventuelt være tilplantet. Forpagtning over 10 år.

Arealet skal være beliggende på Fyn eller i Jylland.

Henvendelse via e-mail [green@green-product.dk](mailto:green@green-product.dk) eller fax 87 88 05 19.



# Skoven er en økonomisk reserve – og en daglig glæde

Mange landbrugsejendomme har et større eller mindre skovstykke. Og selvom det normalt er en nebensgeschäft i forhold til landbrugsdriften, så har mange dog fundet ud af, at det faktisk godt kan være en geschäft. Og det er i hvert fald en form for jordbrug, der også kræver opsyn og pasning, hvis der skal komme noget fornuftigt ud af det. Vi besøgte en ejendom med 100 ha skov.



*Der er to typer skov på mange bornholmske ejendomme, plantagen og den gamle skov. Her ses den ene type, nemlig den gamle naturskov med avnbøg, ask, elm, fuglekirsebær, lind, birk, eg, hassel og lidt tarmvridrøn. Den har overlevet i de mange sprækkedale, der går fra midten af øen og ud mod havet. Foto: Per Hilbert*



Rasmus Brunke har været medlem hos Skovdyrkerne i mange år. Blandt andet sad han i bestyrelsen i perioden 2000-2004. Og før ham var hans far medlem.

Men i dag er de 190 ha planteavl og de 370 søer i stal-dene nok til at fylde arbejdsdagen, og han har derfor overladt det meste af skovdriften til skovfoged Steffen Jørgensen fra Skovdyrkerne.

Her skal dog indskydes, at en stor del af de 100 ha skov faktisk ikke oprindeligt hørte til gården, men er blevet opkøbt af Rasmus senere. Den tidligere ejer var ifølge Rasmus 'skoventusiast' – og han tilstår, at han "har det nogenlunde på samme måde selv".

Interessen for natur er stor. Herunder vildtet. Der la-ves en del for den naturlige fasanbestand, blandt andet hegn, vildtagre og bevoksningsfrie striber. Og gennem det lokale markvildtlaug arbejdes der for at styrke be-standen af agerhøns.



Rasmus Brunke ved selvsåning på landbrugsjord.  
Foto: Per Hilbert

## Skoven

Driften i skoven er traditionel i den forstand, at der hug-ges ganske forsigtigt, og at der anvendes naturlig for-nyngelse, hvor den kommer af sig selv. Der er omkring lige meget løv og nål. Naturindholdet er også vigtigt i skoven. Det er "herligt at komme her, når anemonerne blomstrer", siger Rasmus. På ejendommen står også Bornholms største træ – en flere hundrede år gammel eg.

Besøgende er også velkomne. Der er lavet en 'Spor-i-landskabet'-sti rundt på ejendommen.

Men man skal ikke tage fejl. Der er jævnlige et øje over-alt i skoven, og de mulige indtægter samles op. Rasmus har derfor været glad for de højere priser, som Skov-dyrkernes direkte eksport til Tyskland har ført med sig. Der holdes styr på økonomien gennem Landboforenin-gens Ø90-regnskab, men Rasmus kunne godt tænke sig en mere skovrettet kontoplan, hvor han kunne opnå en større grad af specifikation.

Det gik dog ikke uden Skovdyrkerne som sparringpart-ner og entreprenør. På grund af landbrugsdriften kan Rasmus ikke altid selv være der, når ting skal laves, og så er det vigtigt, at han har nogen at trække på. Han kræver derfor hurtig reaktion og kontant opfølgning – og begge dele skal Skovdyrkerne leve op.

### Årets frøfald

#### – En mulighed for selvforyngelse

På Bornholm, men også de fleste andre steder i landet, ses i år en voldsom blomstring i mange løvtræer. Det betyder, at der vil være mulighed for selv- eller natur-foryngelse.

Hvor man ønsker at udnytte denne mulighed, kan for-nyngelsen hjælpes på vej på to måder. Dels ved en el-ler anden form for jordbearbejdning, som forøger frø-enes jordkontakt og dermed spiremulighed. Dels ved at sikre mere lys til bunden ved hjælp af en tynding i overetagen.

Kontakt din skovfoged, hvis du ønsker hjælp eller vil vide mere om selvforyngelse.

# Rasmus Brunke

- Navn og beliggenhed:** Skovgård
- Ejer:** Rasmus Brunke
- Ejendommens størrelse:** 243 ha, heraf 100 ha skov
- Driftsformål:** Målet med skovdriften er at kunne hjemtage et økonomisk udbytte – fortrinsvis i de år, hvor bidraget fra landbruget er dårligt. Jeg ønsker en varieret skov, hvor der både er arealer kun med nåletræ og arealer med naturlig løvskov. Derudover prøver jeg at lave nogle vildtvenlige områder i skoven af hensyn til jagten.
- Medlem siden:** 1996 af Skovdyrkerne ØST. Bestyrelsesmedlem i 2000-2004.
- Bruger Skovdyrkerne til:** Rådgivning og afsætning. Udfører selv manuel skovning og lidt udkørsel.
- Er medlem fordi:** Jeg ønsker størst mulig udbytte af skovdriften.



Skovejer Rasmus Brunke, medlem af Skovdyrkerne ØST siden 1996



Den anden type skov på Bornholm er typisk plantagen af rødgran, som er etableret ved tilplantning i 1800- eller 1900-tallet. Her en rødgranbevoksning. Gennem skoven går en markeret offentlig vandresti – pilen på træet til venstre. Foto: Per Hilbert



Bornholms største træ står på Rasmus Brunkes ejendom – en eg af ukendt alder, men med en diameter på noget over en meter. Den seneste storm væltede eller knækkede i øvrigt flere store, gamle ege på ejendommen. Foto: Karsten Raæ



# Bison på Bornholm

Staten er landets største skovejer (med 22% af Danmarks skovareal), og det er også tilfældet på Bornholm. Her har man en målsætning med driften, der afviger fra de fleste private. Det er især på området friluftsliv, hvor man er med til at tage trykket af de private skove, samt på natursiden, hvor man har særlige forpligtelser. Og på Bornholm har man en ekstra opgave i at gøre øen til et attraktivt mål for turisterne. Her kommer bisonen ind i billedet.



*En ung bisonokse – netop udsat i Almindingen – ser sig omkring i sin nye verden. Foto: Naturstyrelsen*

I 2012 blev der i en indhegning på 200 ha i Almindingen på det centrale Bornholm udsat syv såkaldte visenter – det vil sige europæiske bisoner. En tyr og seks køer. Udsætningen er en del af et fem-årigt projekt, hvor man vil undersøge:

1. Om man kan bidrage til at øge den samlede bestand af denne truede art
2. Om bisoner kan forenes med traditionelt dansk skovbrug, og om de eventuelt kunne have en gavnlig økologisk funktion
3. Om der kunne være et turistmæssigt potentiale i udsætningen.

## Projektet

Naturstyrelsen anser udsætningen af bæver i Jylland for en succes. Det har inspireret til at forsøge med endnu en oprindelig art fra den danske natur. Valget faldt efter en lang diskussion på bisonen – og på Bornholm.

Forsøget er ikke betalt af Styrelsens ordinære budget, men af eksterne sponsorer (Villum-fonden). Dyrene følges nøje, og når de fem års prøvetid nærmer sig slutningen, planlægges en lokal folkelig debat om fordele kontra ulemper ved bison. Herefter indstilles en konklusion via Naturstyrelsen til Folketinget.

Det vurderes, at de første to år er gået uden problemer, og interessen har været stor hos både turister og lokale beboere.



Alle kan køre ind i det 200 ha store reservat uden særlig tilladelse. Et kraftigt hegn og to færiste holder bisonerne inde. Foto: Karsten Raae



Man kan nok ikke tale om naturlig indvandring. Her ankommer bisonerne i 2012 i kasser fra Polen. Foto: Naturstyrelsen

## Bisonen

To af klodens største vilde okser kalder man bisoner.

Den amerikanske bison er kendt fra prærien og fra nationalparker som Yellowstone. Den er et steppedyr, som færdes i store flokke. I 1890 havde umådeholden jagt bragt de kæmpestore flokke ned til bare 750 individer. Siden er bestanden steget, og i dag betragtes den amerikanske bison heldigvis ikke som truet.

Mindre kendt er nok den europæiske bison, visenten. Den er lidt mindre end den amerikanske bison, og i modsætning til denne er visenten et skovdyr. Det lykkedes os mennesker at udrydde den i naturen – den sidste blev skudt i 1919. Heldigvis overlevede 54 dyr i forskellige zoologiske haver, og ud fra disse blev der i 1929 startet et avlsprogram.

Dyrene blev holdt under hegn, og 17 overlevede 2. verdenskrig i et skovreservat i Polen. De første visenter blev lukket ud i Bialowieza-skoven i 1952, og i de følgende år blev yderligere 38 dyr sat ud. Siden er bestanden vokset til 4.000 dyr. Der er dog tale om en ganske snæver genpulje, og indavl er derfor en betydelig risiko, hvis man ikke er behændig i avlen.

## Den bornholmske

Naturstyrelsen deltager på forsøgsbasis i bestræbelserne på at bevare den europæiske bison. Visenterne i Almindingen skal bl.a. ses i det lys. Foreløbig går det



pænt med tillægget. Det er blevet til seks kalve de første to år. Om tyrekalvene må "eksporteres", før de bliver kønsmodne (for at undgå indavl), det besluttes i samråd med IUCN (International Union for Conservation of Nature). En europæisk bison bliver 30-40 år, og tyren er avlsdygtig fra 4-6 års alderen.

### Kan man se dem?

Visenten har ingen naturlige fjender, og den er som sådan ikke specielt sky. Der går en asfalteret offentlig vej gennem hegningen med færister i begge ender. Så man kan køre en tur gennem arealet og håbe på at være heldig. Det er et imponerende syn, når det lykkes – og det gjorde det heldigvis for os. Hvis man vil øge sine chancer, arrangerer Natur Bornholm guidede busture fra Aakirkeby to gange om ugen i sommerperioden.

### Udfordringerne

Er de farlige for publikum? Nej, det er de ikke. Det er også tilladt – og muligt – at færdes til fods i området, hvis man opfører sig fornuftigt, og ikke f.eks. kommer imellem en ko og hendes kalv.

Laver de skader på skoven? Ja, det gør de. De fejer naturligvis ikke, men de skræller. Dog betydelig mindre end kronvildt. Skrælleskaderne kan i øvrigt modvirkes gennem vinterfodring med hø.

Det er ikke besluttet, hvad der skal ske efter forsøgsperioden. Skal hegnet pilles ned? Skal der indbringes flere tyre af hensyn til genetikken? Disse og mange



*Karakteristiske bisonskrælinger på granernes rodudløb. Generelt skræller bisonerne betydeligt mindre end kronvildt.*

*Foto: Karsten Raae*

andre spørgsmål er alt sammen noget, som projektets styringsgruppe vil forsøge at tage stilling til, når de fem år er gået.

Erfaringerne fra Polen antyder en risiko for nogen markskader, hvis hegnet fjernes. De er heller ikke sjove at køre ind i på landevejen.

Man kan med rimelighed spørge, om det overhovedet giver mening at have bison rendende rundt i den danske natur? Indtil videre kan vi sige, at det kan give et bidrag til bestandens bevaring. Distriktet mener også at kunne konstatere, at den spiller en positiv rolle i Naturstyrelsens nye driftssystem ved at skabe lyshuller, holde problemarter i ave og ved at bidrage til naturlig foryngelse med deres mekaniske påvirkning af førnen og frøpuljen i deres pels. Og den er i hvert fald med til at sætte Bornholm på landkortet.

# Der er flere værdier i din skov, end du tror!

Tilmeld dig  
Skovdyrkerens  
nyhedsbreve på  
[skovdyrkerne.dk](http://skovdyrkerne.dk)



SKOVDYRKERNE

Kontakt os – så har du fagfolkene på din side!

# De bornholmske skove

Bornholm er landets skovrigeste egn med en skovprocent på ca. 22. Danmarks tredjestørste skov er Almindingen, som ligger midt på øen og tilhører Naturstyrelsen. Men mere end 6.000 ha skov er i privat eje, og Skovdyrkerne er stærkt tilstede på øen.



*Sund og værdifuld ask udvalgt til opformering - se også boksen på næste side (s. 14). Foto: Per Hilbert*

Men sådan har det ikke altid været. Bornholms skovhistorie er ganske spændende.

## **Fra fuldt skovdække til ødelæggelse**

Oprindeligt var øen, som det meste af resten af Danmark, dækket af skov, som er den naturlige vegetation på øen. Der fandtes i sten- og bronzealder kun en fåtallig befolkning langs kysterne, hvor man levede af jagt og fiskeri.

Men befolkningsudviklingen og indførelsen af landbrugsdrift i jernalderen ændrede denne situation, og i løbet af århundrederne blev mere og mere skov ryddet til landbrugsformål og for at skaffe træ til byggeri, redskaber, opvarmning m.m.

Midt i 1700-tallet var skovprocenten nede på under 4, og denne andel bestod mest af 'pjuksket skov af birk og eg' midt på øen samt i sprækkedalene.



## Genrejsning af skovene

Denne situation kunne samfundet ikke leve med. Fra de centrale myndigheder blev der udstedt en række forordninger og love, der skulle beskytte skovene. Folk rettede sig dog kun i meget beskeden grad efter disse.

I år 1800 blev der dog sat handling bag ordene, da man sendte den 30-årige Hans Rømer til Bornholm som skovrider ('Holzförster') ved de kongelige skove. Her kom han til at virke i 36 år. Han var selv oprindeligt bornholmer, og hans hovedopgave var at organisere genrejsningen af den misrøgtede Almindingskov midt på øen, som nok var statsejet, men blev brugt af bønderne til kreaturgræsning.

Rømer kom hurtigt i strid med bønderne, der ikke ville opgive græsningen. Det fortælles, at bønderne om natten gik ud og trak de planter op, som de selv mod statsbetaling havde plantet om dagen.

Men staten var mest tålmodig og trak derfor det længste strå. Rømers skovkulturer af eg, bøg, skovfyr, rødgran, ædelgran, lærk m.fl. fik efterhånden fred til at vokse op. Rømer forbedrede træernes vækstmuligheder ved grøftning, og han anlagde gode veje. Den skov, han skabte, betragtes nu som en af Danmarks smukkeste.

Endnu står enkelte af Rømers ædelgraner, der blev plantet i begyndelsen af 1800-tallet over for Koldekildehus midt i Almindingen, og på Kristianshøj har skovdistriktet indrettet en mindestue for ham.

### Bornholm som spydspids

Det var fra Bornholm, Skovdyrkerne sendte de første skibe med nåletræ direkte til udenlandske industrier, og det var også på Bornholm, vi gjorde de første erfaringer med en storskala flisproduktion i medlemmernes skove.

Et af vore første kollektive læplantningslaug blev etableret på øen i 2008, og siden 2013 har vi sammen med Københavns Universitet arbejdet på at identificere bornholmske asketræer, der er resistente overfor asketoptørren.

Podestik fra disse skal blive til en lokal frøplantage, der etableres i en af de kommunale skove og på den måde sikre, at asken fortsat vil være en vigtig træart i de bornholmske skove.

Rømers ihærdige indsats blev et mønster for tilsvarende plantninger, som blev udført af øens forskellige kommuner/sogne (delvist under statsligt pres), og bønderne gik desuden sammen om at lave flere plantageanlæg, således bl.a. Ibsker Husmandsplantage, der er landets største private fællesskov.

## De to slags skove

Der er altså egentlig to slags skove på Bornholm. Dels som nævnt plantagerne, som blev anlagt efter år 1800, og som består af ganske meget nål – men med løv indblandet – og hvor rødgranen er den hyppigste træart.

Dels de oprindelige naturskove, der har rødder 8-9.000 år tilbage, de fleste beskyttet i de stejle sprækkedale. De består af en frodig blanding af løvtræ, især domineret af arterne avnbøg, ask, elm, fuglekirsebær, lind, birk, eg og hassel.

Her finder vi også den tarmvridrøn, som vi tidligere har omtalt i *Skovdyrkeren* nr. 26. De sidstnævnte skove hører typisk til egnens landbrug. Der er i alt godt 500 ejendomme med skov på øen.

## Skovdyrkerne på Bornholm

Pasningen og udnyttelsen af de mange private skove lod imidlertid meget tilbage at ønske – som det også var tilfældet i resten af landet. I 1935 tog statens skovrider



At skabe værdi i de bornholmske skove og plantager er den vigtigste opgave for skovfoged Steffen Jørgensen.  
Foto: Per Hilbert



*Der er netop investeret i et nyt produktionsanlæg på Bornholms største tilbageværende træindustri – pallefabrikken.  
Foto: Per Hilbert*

på Bornholm derfor initiativ til stiftelsen af Bornholms Skovdyrkerforening, og han blev selv valgt til foreningens første formand.

Ved stiftelsen var der tilknyttet 933 ha, heraf flere kommunale plantager. Under skiftende skovridere og skovfogeder voksede foreningen til i år 2000 at have 261 medlemmer med tilsammen 3.835 ha skov. Bornholms Skovdyrkerforening var den 7. i rækken af skovdyrkerforeninger i Danmark og den første øst for Storebælt.

Samarbejdet mellem de mange aktører i det private og kommunale skovbrug blev frem til midten af 1990'erne koordineret af Skovdyrkerforeningen. Det var særligt, når det drejede sig om afsætning af træ, der ikke kunne oparbejdes på øens industrier. Samarbejdet fik navnet Bornholmske Skoves Handelskontor.

Dengang var der et antal mindre savværker, en pallefabrik og en spånpladeindustri på øen. Skovenes produktion var også dengang så stor, at det meste træ blev sejlet til industrier andetsteds.

Nu er de fleste træindustrier nedlagt (med undtagelse af pallefabrikken, som netop er moderniseret), og med regionskommunens dannelse fik hele det kommunale skovbrug sin egen administration. Så lige så stille ophørte Bornholmske Skoves Handelskontor med at eksistere.

## Skovdyrkerne ØST

Også Skovdyrkerforeningen har ændret sig. For at kunne give ejerne den bedste betjening, blandt andet ved at give personalet mulighed for at specialisere sig, har Skovdyrkerne i de sidste årtier lagt virksomheden sammen i større enheder.

Det betød, at Skovdyrkerforeningen Bornholm i 2001 blev nedlagt som selvstændig enhed og fusioneret med Skovdyrkerforeningen Lolland-Falster og Møn. Kun 4 år senere samlede vi al rådgivning øst for Storebælt i Skovdyrkerforeningen ØST.

Den har i dag 483 medlemmer med tilsammen 10.975 hektar, der betjenes af 10 skovbrugsfaglige og 2 administrative medarbejdere. Herudover har vi et godt samarbejde med Naturstyrelsen og regionskommunen.

Regionskommunen bad i 2011 Skovdyrkerne lave en opgørelse over den potentielt tilgængelige flisressource på Bornholm. Kommunen havde nemlig besluttet, at øens energiforsyning skulle være fossilfri allerede i år 2025. Ambitiøst og spændende – og 25 år før resten af landet. Denne opgørelse er afleveret, og den viser, at de eksisterende skove og naturarealer på Bornholm i fremtiden kan levere op mod dobbelt så meget energitræ som i dag.

## Steffen

Vi har i en periode prøvet at servicere de bornholmske medlemmer fra Sjælland, men har konkluderet, at permanent tilstedeværelse og nærhed gør en vigtig forskel.

Denne nærhed har skovfoged Steffen Jørgensen stået for siden 2007. Steffen stammer fra Hakonsgård øst for Rønne, hvor hans forældre stadig bor. Han er uddannet som skovtekniker i 2003, og arbejdede til en start for Bornholms amtskommune. I 2007 tog han springet til Skovdyrkerne, hvor han har været en vigtig kraft i at reetablere Skovdyrkerne på Bornholm efter den store fusion, hvor en del ejere tog en time-out i forhold til foreningen.

“Det er ikke det værste, jeg har været med til”, siger Steffen, der er dygtig og engageret, innovativ og god til at se og gribe mulighederne – helt uundværlig for Skovdyrkerens arbejde på øen.



# Skovdyrkernes direkte eksport af råtræ – det hele begyndte på Bornholm

På Bornholm har man altid skullet sejle det træ væk, som ikke kunne anvendes i øens egne industrier. Tidligere inviterede man råtræopkøbere over i marts/april for at se på løvtrækævler. Når handlen var afsluttet, og der var enighed om priserne, blev der ofte fastsat et transportfradrag. Det var jo Bornholm, og træet skulle på skib fra øen, efter at det var kørt ud af skoven. Ekstra besværligt – sagde køberne.



Råtræ til eksport på havnen i Nexø. Foto: Per Hilbert

Juncker-træet samt ofte lidt kirsebærkævler og andre specialiteter fik man sejlet til Køge, hvorfra kævlerne blev fordelt til de små løvtræsavværker rundt om på Sjælland.

Nåletræet blev normalt overgivet til Dansk Skovfor­enings Handelskontor, som eksporterede det. Der har dog også tidligere været direkte eksport fra foreningen på Bornholm, men ikke siden fusionen.

## Et skib til Sverige

Efter et besøg hos en stor svensk træindustrikoncern i 2011 besluttede Skovdyrkerne ØST igen selv at sende skibe med nåletræ til Sverige. Skovparten på Bornholm blev valgt som testområde. Mere end 3.000 m<sup>3</sup> skal samles sammen for hvert skib – fortrinsvis korttømmer og dårligere kvaliteter af nåletræ.

Resultaterne har været positive og har betydet, at vi har kunnet afregne medlemmerne med en bedre pris pr. kubikmeter. Denne direkte eksport – uden om de traditionelle handelsfirmaer – gav en del nye erfaringer. Vi lærte bl.a., at:

- 3.000 m<sup>3</sup> fylder godt på en kaj
- Man skal starte i god tid med at køre til. Et skib må ikke ligge og vente – det er dyrt
- Skibe, der selv har kraner ('selvlastere') er at foretrække. Vi kan stable træet på kajen, og skibene kan laste, helt som det passer dem, og når det passer dem
- Der skal måles anderledes op. Svenske m<sup>3</sup> er ikke de samme som de danske. Man beregner mængderne under bark og bruger andre beregningsmetoder
- Sorteringsregler og sortimentsopdeling er anderledes.

## Videre ud i Europa

De positive erfaringer fra Bornholm har givet blod på tanden. I 2013-14 har Skovdyrkerne derfor taget et større spring mod mere direkte eksport af nåletræ fra samtlige foreninger. Rationalet bag beslutningen har været følgende:

- Der er ingen nåletræssavværker af betydning øst for Storebælt
- Melleghandleravancen er stor nok til, at der både kan betales for det større arbejde med afsætning og logistik, samtidig med at medlemmerne kan afregnes bedre
- Træet bliver alligevel for det meste sejlet fra Danmark til industrier i Norden eller Tyskland.
- Danmark ligger reelt set i mange tyske og svenske industriers nærområder, og disse ligger ofte ved store havne



*Fra andre egne af landet foregår eksporten også på lastbil eller på banevogne. Foto: Søren Kristian Skau Mikkelsen*

- Vi kan fint håndtere de udenlandske måder at måle træ op på, ligesom styringen af logistikken i forbindelse med at køre træet til havn.

## Hvordan er det så gået?

Skovdyrkerne har i det forløbne år sejlet træ til Sverige, Tyskland og Belgien fra havnene i Hanstholm, Horsens, Vejle, Svendborg, Køge, Kalundborg, Nakskov, Korsør, Hundested, Rønne og Nexø.

Vi har genoptaget sejladserne med løvtræ fra Bornholm til Junckers i Køge, og vi har sendt træ til Tyskland på banevogne fra Sjælland og jysk stormfaldstræ på lastbil samme vej. Til Sverige er skibstransporten blevet suppleret med en del lastbiler – dog kun fra Sjælland.

Det er gået rigtig godt. Den direkte eksport har givet os en dybere indsigt i råtræmarkedet for specielt nåletræ, hvilket også fremover vil komme medlemmerne til gode. Og den merpris, der herved har kunnet opnås, har givet en generelt bedre afregning af medlemmerne – også efter at de ekstra omkostninger til logistikhåndteringen er afholdt.

Så vi fornemmer, at vi er på rette vej, og vi har tænkt os at fortsætte ad den.



# Folkemødet og skovbruget

Folkemødet 2014 på Bornholm slog rekord med omkring 85.000 deltagere og med omkring 2000 arrangementer.

Skovbrug var kun direkte oppe til debat på få af de mange arrangementer. Derimod var omstilling til en grønnere fremtid emnet for rigtig mange debatter. Her blev vi positivt overrasket over den direkte mulighed for dialog med mange beslutningstagere fra både den politiske verden og interesseorganisationerne.

## Hvorfor deltog Skovdyrkerne?

Vi ville skabe opmærksomhed og interesse for skovbrug som erhverv – lidt en mangelvare blandt politikere og meningsdannere i dagens Danmark. Især på et tidspunkt, hvor Danmark skal have en ny naturpolitik, herunder en ny skovpolitik.

Mange – også af dem vi mødte på Folkemødet – ser det åbne landskab i Danmark opdelt i landbrug og natur. I det billede bliver vores skovbrugserhverv helt negligeret. Det er en skam, for skovene har så meget at byde på – ud over naturbeskyttelse og naturoplevelser. Vi leverer træprodukter til byggeriet, vi leverer store mængder energitræ til den grønne omstilling, vi leverer arbejdspladser i de mere fjerntliggende egne af landet m.m.

Og i tidens diskussion om bæredygtighed fremførte vi det synspunkt, at træ fra danske skove er `født` bæredygtigt – med vores nuværende skovlov, med det lokale skovtilsyn, og med skovbrugskonsulenter i enhver krog af landet. Vores mål med deltagelsen var at slå et slag for disse synspunkter på vore medlemmers og vore forningers vegne.

## Fik vi noget ud af det?

Vi deltog i en række debatmøder med kommentarer og spørgsmål, hvor vi mener, at vi fik skabt god opmærksomhed om vores synspunkter. Herunder fra et diskussionsmøde om den kommende skovpolitik.

Også i mere uformelle samtaler opnåede vi forståelse for vores synspunkter hos politikere og repræsentanter for forskellige interesseorganisationer. Vi fik sået nogle frø, som vi glæder os til at se spire – hvis de altså husker dem.

Vi blev i hvert fald set, hørt og (forhåbentlig) forstået. Alt sammen under afslappede forhold. Som bekendt er smilet den korteste vej mellem to mennesker – og dem fik vi mange frem af!

## Hvad så nu?

Vi vil følge op på de gode kontakter, som vi har fået. Derudover planlægger vi at deltage til næste år i samme opstilling – måske med ny taktik. Her vil vi så syreteste, hvor mange af vores frø der er spiret, og vi vil gentage vores hovedbudskab om skovbrug som et vigtigt erhverv.



Paneldiskussion med Martin Einfeldt fra Skovforeningen som mødeleder (til venstre). Paneldeltagere Jan Eriksen fra Fritluftsrådet, Michael Leth Jess fra Naturfredningsforeningen, Kim Mortensen fra Dansk Fjernvarme og Jan Søndergaard fra Skovforeningen. Foto: Per Hilbert

# Træ

Træ er et fantastisk materiale. Det blev der slået en tyk streg under, da vi besøgte den bornholmske trækunstner Tyge Axel Holm i dennes værksted i Rønne. Han har arbejdet med snedkeri, siden han blev udlært i 1976. Han har modtaget en lang række priser for sine ting, og han blev for alvor landskendt i 2009, da han lavede bordet til Klimakonferencen i København.



*Det bord, som Tyge Axel Holm fremstillede til Klimakonferencen i København i 2009. Foto udlånt af Tyge Axel Holm*

Hans værker udstråler ro og tidløshed, hvor æstetik, kvalitet og funktion går op i en højere enhed. Han siger, at han altid har været fascineret af træ som et organisk materiale, der er i stadig bevægelse, og som kan anvendes til så mange ting: Bygninger, møbler, papir. Samtidig er det et fuldstændigt energi-, CO<sub>2</sub>-neutralt og bæredygtigt materiale.

Tyge Axel Holm brugte over to år på at designe og fremstille bordet til Klimakonferencen – ‘The Parliament of Nature’ – og de tilhørende stole. Bordet er lavet i ahorn og har en diameter på 5,5 meter. I bordpladen er der boret 1.596 huller i det såkaldte fibonaccimønster, og der er indsat et tilsvarende antal brikker i den brasilianske træart amarant.



## Fibonaccimønstret – naturens regnestykke

Fibonaccimønstret er udtryk for en matematisk formel, som fremkommer ved at lægge tallene i følgende talrække sammen (0, 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144, 233, 377, ...). Fra og med det tredje tal fremkommer tallene som summen af de to foregående tal i rækken.

Det mærkelige er, at hvis man dividerer det ene fibonacciital op i det næste, så får man hver gang det samme resultat, nemlig ca. 1,61 – svarende til det gyldne snit.

Mønstret optræder i store dele af naturen. De fleste kender det fra f.eks. solsikkeblomstens mønster, fra skællene på en grankogle m.v.

I klimabordet er der kun 1596 brikker nedlagt i pladen, selv om det korrekte fibonacciital er 1597, så der mangler en brik for at fuldende værket. Den sidste brik skulle nedlægges i pladen, så snart der var underskrevet en global klimaaftale.

Tyge Axel Holm skriver på sin hjemmeside: "Det har været min drøm, at bordet kunne blive brugt ved COP15 og være med til at symbolisere vigtigheden af en ver-



Tyge Axel Holm i sit showroom. Foto: Per Hilbert



En stor ting i Tyge Axel Holms produktion er opbevaringsæsker i mange former og træarter. Her ses et smykkeskrin i bornholmsk kirsebær. Foto udlånt af Tyge Axel Holm

densomspændende klimaaftale. Men verdens topledere formåede ikke i København at skabe den klimaaftale, som størstedelen af jordens befolkning ønsker. Jordens naturrigdomme og mangfoldighed er truet af udslættelse som følge af menneskers tankeløshed og mangel på fælles ansvar. Vi ved nu, at den sidste brik må vente, til verdens rige og fattige nationer er parat til at indgå den nødvendige aftale om bevarelse af vores smukke jordklode. Må det ske snart!"

Vi så en række af Tyge Axel Holms andre produktioner, blandt andet en række meget smukke skåle og skrin, hvor der er brugt intarsia-teknik i en række træarter. Ahorn er favorit-træarten.

NB: Det store klimabord kan faktisk købes, hvis nogen er interesseret. Se mere på [www.tygeaxelholm.dk](http://www.tygeaxelholm.dk)

# Bornholmske specialiteter

I Rønne lufthavn mødes besøgende med tonerne af sangen "Bornholm, Bornholm, Bornholm – du min dejlige ferieø ... " fra filmen Far til fire på Bornholm fra 1959. Samtidig præsenterer TV-skærme en lang række bornholmske specialiteter, som kan nydes på stedet eller bringes med hjem.

På øen bør man nyde de bornholmske egnsretter "Sol over Gudhjem" eller den saltstegte sild på rugbrød, med bornholmsk sennep, bløde løg og rødbeder. Den røgede sild ryges på brænde af rødell, hvis det skal være rigtigt. Men det er det vist ikke altid. Og silden fanges nu om dage af vestjyske fiskere. Men smagen er uforandret.

Egnsretterne er ganske mange. Vi kan også nævne ristepølser og Gudhjem-dyppet, der er et spændende alternativ til den sennepssovs, man mange andre steder serverer til kogt torsk.

De fleste af retterne gør sig godt ledsaget af produkterne fra det glimrende bryghus i Svaneke. Lakridsstouten kan specielt fremhæves.

I forbindelse med ansættelsen af en ny skovrider til Bornholms Skovdyrkerforening i 1980'erne fik de håbefulde kandidater at vide, at man for at kunne arbejde på øen måtte kunne lide saltstegte sild, spille bridge, og gå til trav eller på jagt. Minimum to af kravene skulle kunne opfyldes.

Herefter inviterede den daværende formand alle på saltstegte sild, inden de skulle med båden hjem.

Mange bornholmske specialiteter egner sig også glimrende til at tage med hjem – som værtindegaver eller

til den daglige husholdning. I flæng kan nævnes ostene fra Sct. Clemens mejeri ("World Cheese Champion" i Wisconsin i henholdsvis 1980 og igen i 1998), de bornholmske rugkiks, den koldpressede rapsolie fra Lehnsgaard, Ruths krydder- og karrysild fra Christiansø (måske med den lokale påskekvavit til).



*Deres udsendte nyder den lokale specialitet Sol over Gudhjem.  
Foto: Karsten Raae*

I den sødere ende ligger Bülows mange overraskende lakridser og klippestykkerne fra karamelleriet i Gudhjem. Selv en vinproduktion har man på Bornholm.

Pragtfuld natur og en righoldighed af kunsthåndværk ikke mindst i glas,

keramik og træ byder Bornholm også på, så der er faktisk ingen undskyldning for ikke at besøge øen.



## Bornholmeruret – Hvor kom det fra?



*Den sidste producent af bornholmerure, Bent Svendborg Petersen. Foto: Per Hilbert*

Fremstillingen af 'bornholmeruret' begyndte efter at et hollandsk skib, som havde fem engelske stueure i

lasten, strandede nord for Rønne natten mellem den 15. og 16. november 1744.

Efter strandingen blev de fem stueure sendt til reparation hos en lokal røkkedrejer ved navn Poul Ottesen Arboe i Rønne. Gennem istandsættelsen fik han viden nok til at begynde at lave sine egne ure, og han startede en produktion i 1745.

Vi besøgte den sidste urmager på Bornholm, der fremstiller de klassiske bornholmerure fra bunden, Bent Svendborg Petersen i Rønne. Det må forventes, at når han om få år pensionerer sig selv, er bornholmeruret en saga blot.

Se [www.bornholmerure.dk](http://www.bornholmerure.dk) for mere information.

## Årets Skovdyrker 2014 – Kenneth M. Klausen

Skovdyrkerne har traditionen tro igen i år valgt at fremhæve én af vores mange gode medarbejdere. I år faldt valget på juletræsskovfoged Kenneth M. Klausen fra Skovdyrkerne FYN. Begrundelsen for nomineringen af Kenneth som Årets Skovdyrker var, at han:

- Gennem 20-25 år har været den drivende kraft i udviklingen af produktionen af kvalitetsjuletræer på Fyn
- Har været foregangsmand i skabelsen af et netværk af udenlandske kunder, til glæde for alle medlemmer på Fyn og Skovdyrkerforeningen FYN
- Altid har lagt al sin arbejdskraft og sjæl i sit arbejde – på det sidste ikke mindst som tovholder for VidenCentret for Juletræer
- Er særdeles vellidt blandt alle sine egne og andres medlemmer



*Årets Skovdyrker 2014 Kenneth M. Klausen fra Skovdyrkerne FYN. Tillykke til Kenneth. Foto: Per Hilbert*